

Grażyna Wolska

Uniwersytet Szczeciński

ETYKA W EKONOMII I W BIZNESIE

1. Wstęp

Ponieważ w artykule podstawowym i tytułowym pojęciem jest etyka, należałoby zacząć od rozstrzygnięcia kwestii terminologicznych. Pozwoli to określić znaczenie słowa „etyka” i uniknąć nieporozumień.

Pochodzącym z greckiego słowem „etyka” (ἦθος *ethos* – zwyczaj lub *éthikós* – zwyczajny; *éthos* – obyczaj, zwyczaj) określamy dział filozofii zajmujący się badaniem moralności i tworzeniem systemów myślowych, z których można wyprowadzać zasady moralne. Etyka jako filozoficzna nauka o moralności zajmuje się wyjaśnieniem i ustalaniem takich kategorii, jak dobro i zło, odpowiedzialność, sumienie, powinności, oraz wytyczaniem zasad i norm moralnego postępowania.

We współczesnej literaturze przedmiotu znaleźć można wiele definicji etyki. Według autorów książki zatytułowanej *Elementy etyki gospodarki rynkowej*, etyka to obyczaj, zwyczaj, najczęściej systematyzująca rekonstrukcja norm i reguł praktykowanej (i wyrażającej się w opiniach o działaniach innych jednostek) moralności jako regulatora intersubiektywnych zachowań w danej zbiorowości ludzkiej; bywa także projektem nowego układu takich regulacji, inspirowanym doktryną religijną czy orientacją filozoficzną¹. Inna definicja tłumaczy pojęcie etyki jako „obyczaje, przyzwyczajenia, normy i wzory postępowania, składające się na styl życia i charakter danej grupy ludzi, określające jej odrębność [...] ogół zasad i norm postępowania przyjętych w danym środowisku i w danym czasie, czyli moralność panującą w danej epoce w wyodrębnionej grupie ludzi”². Z przytoczonych definicji wynika zatem, że etyka to filozoficzna nauka o moralności, zajmująca się wytyczaniem zasad i norm moralnego postępowania oraz wyjaśnieniem i ustalaniem takich kategorii jak sumienie, powinności, odpowiedzialność, dobro i zło.

¹ *Elementy etyki gospodarki rynkowej*, red. B. Pogonowska, PWE, Warszawa 2004, s. 265.

² *Makro- i mikroekonomia. Podstawowe problemy*, red. S. Marciniak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 319.

Etyka dzieli się na aksjologię (teorię wartości) i deontologię (naukę o powinnościach). Te dwa ujęcia oraz różnorodność postaw i teorii w tej materii powodują konieczność ustalenia kierunku podjętych w artykule rozważań. Jak twierdzi Sójka, dopiero wówczas można będzie uściślić relację między etyką i ekonomią, polegającą na obecności komponentu etycznego w myśleniu ekonomicznym nie obejmującym założeń dotyczących mentalności ludzi. Z tego względu etyka w ekonomii powinna pełnić funkcję profesjonalnej deontologii, podpowiadającej – z jednej strony – jak przedsiębiorca powinien godzić myślenie ekonomiczne z myśleniem o dobru społeczeństwa, z drugiej zaś – jak nie sprzeniewierzać się myśleniu czysto ekonomicznemu³.

2. Zależności i relacje między etycznymi a ekonomicznymi aspektami działalności biznesu

Rozważając kwestie etyki w ekonomii, warto na początku przytoczyć uwagę Sadowskiego, iż nie zawsze pamięta się o tym, że ekonomia jest nauką społeczną, której przedmiotem są sprawy związane z kształtowaniem się stosunków międzyludzkich oraz warunków życia społeczeństwa. W znacznej części sprawy te dotyczą rzeczy codziennych i mówi się o nich, używając pojęć z języka potocznego. W dodatku ekonomiści prezentują bardzo różne poglądy. Łatwo więc ulega się wrażeniu, że to nie jest żadna nauka – każde zdanie jest tyle samo warte, a najbardziej autorytatywne opinie wygłaszać mogą politycy i dziennikarze, nie mający rzeczywistej wiedzy ekonomicznej. Istnieje co prawda obszar ekonomii trudno dostępny dla niefachowców – jest nim matematyczne modelowanie procesów i zjawisk ekonomicznych. Ekonomia otrzymuje tu pozory nauki ścisłej, choć taką w rzeczywistości nie jest. Ale ścisłość osiągnana jest dzięki temu, że przyjmuje się założenia upraszczające⁴. Jeśli ktoś zaś o nich zapomina i odnosi wnioski z ujęć modelowych bezpośrednio do rzeczywistości, może mieć trudność z interpretacją ekonomii, w tym również interpretacją relacji ekonomia – etyka. Wskazuje to na konieczność pogłębionych refleksji na temat ekonomii jako nauki społecznej także w kontekście etyki, tym bardziej że obie dziedziny nauki charakteryzuje wyższy poziom abstrakcji i obie rozpatrują zagadnienie racjonalności działań i ludzkich wyborów. Dlatego też obie nie mogą się wykluczać. Kołodko, rozważając, co jest etyczne, a co nie, i jak to się ma do kwestii ekonomii, zauważa z kolei, że pewne pomieszanie wątków bierze się stąd, że nauka ekonomii ma dwa zasadnicze oblicza. Istnieje ekonomia opisowa (deskryptywna), która próbuje wyjaśnić, jak się rzeczy mają, co od czego zależy, jakie są uwarunkowania typu przyczynowo-skutkowego i sprzężenia zwrotne. Jest także ekonomia normatywna (postulatywna). Skoro wiemy, jak jest, to wypowiadamy się, jak być powinno. Oczywiście po to, aby było lepiej. Bezsprzecznie w ujęciu

³ *Etyka i ekonomia*, red. B. Klimczak, A. Lewicka-Strzałeczka, PWE, Warszawa 2006, s. 8.

⁴ Z. Sadowski, *Eseje o gospodarce*, PTE, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2000, s. 11.

normatywnym kwestie etyczne odgrywają wielką rolę, trzeba bowiem nieustannie odpowiadać na pytanie: co jest dobre, a co złe⁵.

W tak zarysowanym kontekście pozostaje jeszcze wyjaśnić pojęcie „etyka biznesu”. W ogólnym znaczeniu etyka biznesu zajmuje się oceną i określeniem standardów moralnych przystających do konkretnej sfery działalności gospodarczej. Jest ona konkretyzacją etyki ogólnej. Należy także dodać, że etyka biznesu należy przede wszystkim do etyki normatywnej, czyli: tak powinno być.

Z wielu możliwych ujęć etyki biznesu na uwagę zasługuje interpretacja Sójki, który stwierdził, iż etyka biznesu podsuwa rozwiązania praktykom biznesu. Etyka biznesu, jako etyka stosowana, jest partnerem w dialogu z praktyką, dialog zaś dotyczy sposobów i skutków gospodarowania: jak pogodzić abstrakcyjny mechanizm opisywany przez ekonomię z konkretnymi okolicznościami. W swych wywodach na temat etyki w biznesie wskazał także na jeszcze jeden ważny aspekt tego zagadnienia: etyka biznesu nie tylko podpowiada, jak przedsiębiorca ma godzić myślenie ekonomiczne z myśleniem o dobru społeczeństwa, drugiego człowieka, przyszłych pokoleń itd., lecz także, jak nie sprzeniewierzać się myśleniu czysto ekonomicznemu, jak realizować wartości ekonomiczne, jak pełnić swoją powinność „człowieka gospodarującego”⁶.

Wiele osób uważa, że w dzisiejszych czasach w interesach nie ma miejsca na etykę. Twierdzi się często, że ludzie z natury kierują się interesem własnym, a nie innych ludzi czy też dobrem publicznym. A zatem etyka i ekonomia są obszarami rozłącznymi i nie mają zastosowań praktycznych w gospodarce. Warto zastanowić się nad przyczyną tak przyjętych postaw.

Podejmując próbę scharakteryzowania przyczyn, które spowodowały pojawienie się postaw wykazujących niewiarę w możliwość silnego osadzenia etyki w biznesie, należałoby wymienić:

- konflikt interesów,
- infrastrukturę etyczną,
- globalizację.

Konflikt interesów wiąże się z dylematami etycznymi, ponieważ dotyczy wyboru między tym, co należy wykonać, a tym, co przynosi więcej korzyści, zwłaszcza w postaci materialnej. Przyczyną pojawiających się konfliktów interesu jest rzadkość zasobów, czyli brak nieograniczonej dostępności ludzi (podmiotów gospodarczych) do dóbr. Inaczej ujmując – problem alokacji ograniczonych (rzadkich) zasobów w celu optymalnego zaspokojenia konkurujących ze sobą potrzeb. Klimczak zauważa, że jeżeli gospodarka się rozwija, popyt na rynkach się zwiększa, to sytuacja konfliktowa w mniejszym stopniu ujawnia sprzeczności interesów niż okresy dekonunktury. Podkreśla też, że liczne przykłady opisane w literaturze przedmiotu

⁵ G.W. Kołodko, *Etyka w nauce ekonomii i w polityce gospodarczej*, PWE, Warszawa 2006, s. 200.

⁶ J. Sójka, *Ekonomia i etyka. Szkic metodologiczny*, PWE, Warszawa 2006, s. 44-45.

wskazują na nieostrość definicyjną tego zjawiska. Konflikt interesu można bowiem rozumieć wąsko lub szeroko. W pierwszym przypadku nie można zapominać o uregulowaniu sprzeczności interesów, w drugim natomiast konieczne jest uwzględnienie szczególnych sytuacji objętych pojęciem konfliktu interesu⁷. Ten punkt widzenia, zwłaszcza dotyczący regulacji sprzeczności interesów, skłania do stwierdzenia, że wymiarem szczególnie istotnym dla kwestii dotyczącej konfliktu interesu jest przede wszystkim wymiar etyczny, ponieważ konstrukcja prawa w tym zakresie nie tylko opiera się na pewnych założeniach dotyczących norm moralnych, ale funkcjonowanie tego prawa w określonym kształcie ma duży wpływ na zmianę standardów moralnych.

Rozwijanie etyki biznesu, a szczególnie wprowadzanie jej do praktyki gospodarczej wymaga także stworzenia profesjonalnej infrastruktury. Do istotnych elementów budowania takiej infrastruktury należą:

- ustalenie i permanentne ulepszanie regulacji prawnych,
- szkolenia z zakresu etyki,
- propagowanie etyki w biznesie w środkach masowego przekazu,
- tworzenie certyfikatów i inspirowanie podmiotów gospodarczych do ich uzyskania,
- przeprowadzanie w podmiotach gospodarczych audytów i raportów etycznych,
- upowszechnianie zachowań etycznych poprzez propagowanie i eksponowanie dobrych przykładów,
- wprowadzanie w podmiotach gospodarczych europejskich standardów z zakresu ochrony środowiska naturalnego,
- podmiotowe traktowanie pracowników,
- propagowanie edukacji z zakresu etyki i społecznej odpowiedzialności biznesu,
- wprowadzanie kodeksów etycznych biznesu.

Pisząc o tworzeniu infrastruktury etycznej w Polsce, Gasparski zwrócił uwagę na bardzo istotną kwestię, mianowicie że w Polsce obok wprowadzonych pewnych elementów infrastruktury etycznej, jak ustawa o lobbingu czy powołanie Centralnego Biura Antykorupcyjnego, a więc prawnych rozwiązań, potrzebne jest także (jak w krajach wysoko rozwiniętych) szerokie zaangażowanie organizacji pozarządowych i instytucji świata akademickiego, które powinny włączyć się w prowadzenie badań, kształcenie i doradztwo w zakresie etyki, upowszechniać etykę biznesu zgodną ze standardami europejskimi, prowadzić monitorowanie zachowań oraz krytykę i wskazywać właściwe sposoby postępowania, kształtować czynniki społeczeństwa obywatelskiego związane z etyką biznesu, podejmować inicjatywy społeczne, upowszechniać zasady odpowiedzialności biznesu stosownie do europejskich standardów, organizować kursy mobilizujące firmy do działań etycznych i tego, by stawały się dobrymi „obywatelami” regionów, w jakich działają. Warto w tym kontekście wziąć pod uwagę jeszcze jedno bardzo trafne stwierdzenie cytowanego autora, mia-

⁷ B. Klimczak, *Konflikt interesu*, PWE, Warszawa 2006, s. 68-74.

nowicie że infrastruktura etyczna w biznesie powinna występować na wszystkich poziomach uprawiania działalności gospodarczej, tj.:

- na poziomie gospodarczych zachowań ludzi, zwanym poziomem mikro,
- na poziomie funkcjonowania organizacji gospodarczych, czyli przedsiębiorstw, firm, korporacji (spółek), zwanym poziomem mezzo,
- na poziomie systemu gospodarczego, czyli regionu, kraju lub wspólnoty gospodarczej, zwanym poziomem makro,
- na poziomie globalnym, czyli gospodarki prowadzonej na skalę światową⁸.

Ostatnim z wymienionych czynników, obok konfliktu interesów i infrastruktury, jest globalizacja i wiążąca się z nią „uogólniona niepewność”, sprzyjająca stopniowemu rozluźnianiu norm i kryzysowi wartości. Rodzi się bowiem przekonanie, że „wszystko wolno”, dopóki nie wkracza prokurator, sędzia i policjant. A i wówczas w krajach o słabym systemie egzekwowania prawa obszar swobody się nie kończy. Kodeksy i normy etyczne, stabilizujące działanie organizacji, przedsiębiorstw, społeczeństw i gospodarek, ulegają więc niewątpliwie erozji wraz z postępami globalizacji i narastaniem niepewności w otoczeniu biznesu. Jest to zjawisko niekorzystne nie tylko ze względów etycznych i społecznych, ale także z punktu widzenia sprawności zarządzania. Szybkie, elastyczne reagowanie na zmiany w otoczeniu biznesu wymusza jednak głęboką decentralizację i duże uprawnienia decyzyjne na średnich i niższych szczeblach. To zaś wymaga z kolei zaufania oraz rzetelności i uczciwości licznych rzesz pracowników. W sytuacji kiedy „wszystko wolno” i nie ma pewności, że zasady i normy etyczne będą powszechnie przestrzegane, takie zaufanie staje się ryzykowne i wymaga stosowania kosztownych zabezpieczeń, które poza tym zmniejszają szybkość reakcji. Próbą wyjścia z tej sytuacji są usiłowania narzucenia jednolitego, uniwersalnego systemu norm etyki biznesu. Takie podejście spotyka się jednak z uzasadnionym zarzutem braku poszanowania dla różnorodności kulturowej i praktykowania „etycznego imperializmu”⁹.

W tym kontekście pojawia się następne ważne zagadnienie związane z etyką w biznesie – konieczność nawiązania treści kodeksu etycznego¹⁰ do konkretnego obszaru działalności, branży lub gałęzi. W tym ujęciu etykę w biznesie określić można jako całokształt kwestii dotyczących rzeczywistej etyczności biznesu, inaczej etosu ludzi biznesu, czyli ogółu wartości i norm cechujących środowisko zawodowo zaangażowane w uprawianie działalności gospodarczej. Kodeksy etyczne, zwłaszcza te uwzględniające wszystkie meandry konkretnej działalności, pozwalają bowiem nie tylko ująć istotę problemów będących w kręgu zainteresowania danej organizacji gospodarczej, lecz także usprawnić oraz ograniczyć ryzyko prowadzenia biznesu

⁸ W. Gasparski, *Etyczna infrastruktura działalności gospodarczej*, PWE, Warszawa 2006, s. 53-62.

⁹ A.K. Koźmiński, *Zarządzanie w warunkach niepewności. Podręcznik dla zaawansowanych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 55-56.

¹⁰ W literaturze przedmiotu autorzy operują różnymi określeniami kodeksów etycznych, takimi jak kodeksy dobrych praktyk, kodeksy etyki biznesu, kodeksy postępowania.

związanego z ponoszeniem dodatkowych kosztów zarówno bezpośrednich, jak i pośrednich. Do kosztów bezpośrednich zaliczyć należy przede wszystkim:

- większe koszty zabezpieczeń transakcji,
- problemy z dochodzeniem wierzytelności,
- brak lojalności pracowników,
- przekazywanie istotnych informacji poza firmę,
- przechwytywanie klientów przez konkurencję.

Koszty pośrednie to głównie utrata wizerunku przedsiębiorstwa lub całej branży. Efektem zaś jest brak zaufania do biznesmenów jako grupy społecznej.

Przytoczona powyżej refleksja nad relacjami między sprawnościowym i etycznym wymiarem działań gospodarczych wskazuje zatem na konieczność stosowania kodeksów etycznych dopasowanych i przystosowanych do specyfiki przedsiębiorstw, branż czy rynków nad kodeksami uniwersalnymi. Jednym z zasadniczych powodów wdrażania kodeksów uwzględniających konkretną działalność gospodarczą jest możliwość jasnego zdefiniowania celu, który chce osiągnąć przedsiębiorstwo. Kodeksy etyczne o charakterze uniwersalnym nie spełnią tego wymogu, ponieważ obejmują wszystkie aspekty postępowania etycznego, często wykraczające poza sferę biznesu. Natomiast ujęcie zbyt szerokie zniekształca cel, na którym powinno się skupić przedsiębiorstwo lub branża.

Kodeksy etyczne jest dosyć łatwo wprowadzić. Ich zaletą jest również (z założenia) elastyczność wobec rynku, problemem natomiast – brak sankcji i związana z tym pokusa unikania niewygodnych samoregulacji oraz problemy z zapewnieniem powszechności spisanych zasad. Przeszkodą we wprowadzeniu samoregulacji jest dość często zbyt mała liczba przedsiębiorców, którym na tym zależy. Tymczasem sens ma wprowadzenie tylko takich kodeksów, które będą stosowane w większości danej branży i będą określać sankcje za naruszenia kodeksu. W tym kontekście najważniejszą kwestią, godną szczególnej uwagi, jest obalenie mitu, że etyczne postępowanie jest barierą w pomyślnym prowadzeniu interesów. Jak podkreślano wcześniej, poglądy te są dość mocno osadzone w kulturze krajów postsocjalistycznych. Dużą winę w trwaniu przy tej tezie ponoszą postawy niektórych teoretyków, którzy popadają w zbyt mentorski, idealistyczny czy nadmiernie prawniczy ton. Aby zmienić ten szkodliwy punkt widzenia, należy częściej podkreślać, iż rozdzielność dyskursu ekonomicznego i etycznego nie powinna mieć miejsca. Takie stanowisko utrzymuje także Sternberg, która bardzo mocno podkreśla, że podstawowym celem przedsiębiorstwa jest i zawsze będzie maksymalizowanie długoterminowej wartości dla właściciela. Bycie etycznym zaś oznacza osiągnięcie tego celu z poszanowaniem wymogów sprawiedliwości dystrybucyjnej i zwyczajnej przyzwoitości. Autorka w związku z tym dużą uwagę przypisuje szkoleniom etycznym, które powinny być realizowane i w sali wykładowej, i przy warsztacie pracy. Jej zdaniem, szkolenie to przyniesie tylko wówczas pożądaną efekt, gdy będzie wyjaśniało, jak etycznie mak-

symalizować godziwe zyski w sposób realistyczny i analityczny, a nie terapeutyczny i mistyczny¹¹.

3. Podsumowanie

W ramach podsumowania warto wskazać najważniejsze czynniki wywołujące niechęć do wprowadzania kodeksów etycznych. Należą do nich:

- Zainteresowanie, a w zasadzie brak zainteresowania, jakie problematyką etyki przejawia większość przedsiębiorstw. Zainteresowanie przedsiębiorstw ma bowiem w dużym stopniu charakter komercyjny, bez podkreślania roli, jaką powinna odgrywać w tej działalności etyka.
- Niechęć do poszukiwania zależności między etycznymi a sprawnościowymi aspektami działalności przedsiębiorstwa. Wynika to przede wszystkim z tej przyczyny, że konstruowanie zasad zgodnie z przyjętymi regułami etycznymi we współczesnym świecie staje się coraz bardziej skomplikowane i często niewygodne, a ustalone reguły zobowiązują przecież do ich przestrzegania.
- Pojawiające się często przekonanie, że etyczna postawa wyklucza ekonomiczny sukces. W powszechnym odczuciu bez nieetycznych praktyk, jak: przekupstwo, kupowanie informacji i pracowników z konkurencyjnej firmy, rozpowszechnianie fałszywych informacji o konkurentach, nieuczciwa reklama, kopiowanie produktów itp., dobra kondycja ekonomiczna nie jest możliwa.
- Traktowanie partnerów biznesowych i pracowników wyłącznie jako środka do celu. Takie postępowanie bazuje zazwyczaj na stosowaniu nieetycznych praktyk, a nawet na praktykach nielegalnych.

Naturalnie trzeba mieć także świadomość, że wprowadzanie kodeksów etycznych w biznesie nie zniweluje wszystkich niedoskonałości gospodarki wolnorynkowej i zlikwiduje wszelką hipokryzję w biznesie. Przyczynić się jednak może do choć powolnej, ale jednak zmiany mentalności i dostrzeżenia zalet i korzyści wynikających z etycznego postępowania przedsiębiorstw (przedsiębiorców). Wśród wielu korzyści, jakie można by wymienić, wyliczyć należy przede wszystkim zaufanie sprzyjające rozwojowi społecznemu i ekonomicznemu gospodarki.

Literatura

- Elementy etyki gospodarki rynkowej*, red. B. Pogonowska, PWE, Warszawa 2004.
Etyka i ekonomia, red. B. Klimczak, A. Lewicka-Strzałeczka, PWE, Warszawa 2006.
Gasparski W., *Etyczna infrastruktura działalności gospodarczej*, PWE, Warszawa 2006.
Klimczak B., *Konflikt interesu*, PWE, Warszawa 2006.

¹¹ E. Sternberg, *Czysty biznes. Etyka biznesu w działaniu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 264-265.

- Kołodko G.W., *Etyka w nauce ekonomii i w polityce gospodarczej*, PWE, Warszawa 2006.
- Koźmiński A.K., *Zarządzanie w warunkach niepewności. Podręcznik dla zaawansowanych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Makro- i mikroekonomia. Podstawowe problemy*, red. S. Marciniak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Sadowski Z., *Eseje o gospodarce*, PTE, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2000.
- Sójka J., *Ekonomia i etyka. Szkic metodologiczny*, PWE, Warszawa 2006.
- Sternberg E., *Czysty biznes. Etyka biznesu w działaniu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.

ETHICS IN BUSINESS AND ECONOMY

Summary

In the article, the author indicates that business ethics offers useful solutions to those, who deal with practical business issues. Business ethics as an applied science is therefore a partner in the dialogue with the practice. The dialogue concerns the ways and effects of an economic activity: how to implement an abstract mechanism of economy in definite, everyday situations. Moreover, the business ethics not only indicates how the thinking of one's interest may go along with the public interest, the interest of other people, the future generations etc., but also how not to submit one's actions to a purely economic way of thinking, how to implement economic values and become a consciously economic entity.